

Dlužní úpis jako historiolingvistický pramen. Německý jazyk pražských kancelářů 16. století na příkladu vybrané písemné produkce České komory Ferdinanda I. Habsburského¹

Václav Kříž (Praha)

THE NOTE OF HAND AS A HISTORICAL-LINGUISTIC SOURCE. THE GERMAN LANGUAGE OF THE 16TH CENTURY PRAGUE OFFICES ON THE EXAMPLE OF SELECTED WRITTEN TEXTS OF THE BOHEMIAN CHAMBER OF FERDINAND I OF HABSBURG

The article undertakes a historical-linguistic analysis of 27 documents written in German that are classified as “notes of hand” and issued by the Bohemian Chamber between 1528 and 1537. After a brief introduction to the history of historical-linguistic research into documents in German issued by the offices in Prague in the Late Middle Ages and the Early Modern Period, the article analyses the initial archive material from the perspective of (historical) text linguistics. Finally, it focuses on the difference between the text structure of one original draft and its register from 21 March 1530.

KEYWORDS

German Language, Historical-Linguistics, House of Habsburg, Bohemian Chamber, 16th Century, Prague

KLÍČOVÁ SLOVA

německý jazyk, historiolingvistika, Habsburkové, Česká komora, 16. století, Praha

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366591.2023.2.3>

1. K DOSAVADNÍMU VÝZKUMU NĚMECKÉHO JAZYKA KANCELÁŘÍ PRAŽSKÉ PROVENIENCE 16. STOLETÍ

Otázce němčiny jako jazyka kancelářů pražské provenience se dostávalo velké pozornosti ze strany germanistické jazykovědy již od 2. pol. 19. století. Jedním z důvodů byla teze K. Burdacha, který s ohledem na již dříve vyslovené teorie jazykového vývoje K. Müllenhoffa spatřoval v německém jazyce kanceláře císařského pražského dvora 2. pol. 14. století počátky jednotného psaného novohornoněmeckého jazyka

¹ Článek je dílčím výstupem autorova disertačního projektu pod názvem *Die Prager deutsche Kanzleisprache des 16. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung von Kanzlei der Böhmisches Kammer Ferdinands I. von Habsburg*, vznikajícího při Ústavu germánských studií FF UK. Za cenné poznámky k první verzi textu děkuji Michalu Otáhalovi, Martinu Šemelíkovi, Lence Vodrážkové a Františku Zelinkovi (v abecedním pořadí).

(Burdach, 1884; Burdach, 1893). Přestože byla tato teorie ze strany vědecké obce později vyvrácena, zájem o německy psanou produkci pražské dvorské kanceláře posledních Lucemburků i nadále dominoval (Hartweg — Wegera, 2005, s. 47–48).²

Období 15. a počátku 16. století s sebou jako následek husitských válek přineslo všeobecný úpadek němčiny jako kancelářského jazyka a oproti tomu výrazný nárůst administrativní správy v jazyce českém. Němčina jako jazyk městských kancelářů zůstala zachována jen v příhraničních oblastech poblíž německy mluvících zemí (Spáčilová, 2013, s. 90). Tento trend přetrvával i v první čtvrtině 16. století, a to do nástupu Ferdinanda I. na český trůn v roce 1526. I v tomto ohledu lze však pozorovat na úrovni pražských kancelářů městské a dvorské provenience značné rozdíly. Je pozoruhodné, že zatímco kancelář při pražském královském dvoře úřaduje v německém jazyce — na základě dosavadního výzkumu dochovaného archivního materiálu — takřka ihned od samotného počátku habsburské vlády v českých zemích, vůbec první německé záznamy v knihách pražských měst z pohusitského období se oproti tomu objevují až téměř o 20 let později, a to u opisů dvou listů Václava z Opavy a Hlubčic z roku 1544. Ten se navíc ve svém listu za užití německého jazyka „omlouvá a prosí současně o vyslání českého písaře do Opavy“ (Skála, 1973, s. 215). Mezi samotnou kancelářskou dvorskou při Pražském hradě a kanceláři pražských měst lze tak ještě dlouho v průběhu samotného 16. století pozorovat významné rozdíly, obzvláště pak co do zvyklostí a úzu kanceláři užívaných jazyků. Proto je potřeba na organizaci a s tím spojenou písemnou produkci kanceláře dvorské na jedné straně a kancelářů pražských měst na straně druhé nahlížet rozdílně.³

Výzkumu němčiny jako jazyka kancelářů pražské provenience 16. století se tak snad i s ohledem na výrazně dominující česky vedenou administrativu doposud nedostávalo ze strany germanistického výzkumu téměř žádné pozornosti. Jako jeden z mála příspěvků k této problematice je třeba zmínit výzkum E. Skály, který se však v rámci tohoto tématu věnuje výhradně popisu němčiny v rámci kancelářů Pražských měst a otázku německého jazyka užívaného při kanceláři na pražském královském dvoře nechává bez povšimnutí (Skála, 1973). Vedle takřka osamocенého výzkumu tohoto pražského germanisty zbývá upozornit na tři kvalifikační práce obhájené při

-
- 2 K výzkumu německého kancelářského jazyka pozdně středověké Prahy významně přispěli např. pražský univerzitní profesor V. E. Mourek (Mourek, 1901) či E. A. Gutjahr (Gutjahr, 1906) a L. E. Schmitt (Schmitt, 1936). Zatímco V. E. Mourek se tématu věnoval z pohledu kancelářů pražských měst, poslední dva jmenovaní soustředili svoji pozornost primárně na kancelář císařského dvora. U kanceláře dvorské setrvala rovněž H. Bindewald, která přispěla svým výzkumem listinného materiálu královské dvorské kanceláře Václava IV. (Bindewald, 1928). Je nutno podotknout, že veškeré tyto výzkumy se věnovaly převážně analýzám grafonematickým, tedy studiu starých středohornoněmeckých hlásek a jejich realizaci v textech raně novohornoněmecké periody.
- 3 Významný obrat v kontextu němčiny jako primárního jazyka kancelářů pražské provenience představuje až období po bitvě na Bílé hoře a v kontextu pozdějších dějinných událostí pak zejm. až vydání Obnoveného zřízení zemského pro Čechy a Moravu v letech 1627/28, které lze vnímat jako počátek postupné germanizace českých zemí se značným dopadem i na následující staletí (Spáčilová, 2013, s. 91).

Ústavu germánských studií FF UK, jež svá témata rovněž opírají o historiolingvistický výzkum němčiny jako jazyka kanceláří při pražském královském (resp. císařském) dvoře 16. století (Jamal-Aldinová, 2015 a 2018; Kříž, 2019).

Na výzkum psaného německého jazyka při kanceláři pražského dvora 16. století je tak nutné doposud nahlížet jako na jedno z deziderát diachronního germanistického výzkumu a je žádoucí mu i do budoucna věnovat patřičnou pozornost. Smysl výzkumu zde netkví výhradně v izolovaném popisu samotné písemné produkce a fungování zmíněné kanceláře, nýbrž v pochopení významu a role kanceláří pražského dvora v kontextu rodícího se byrokratického aparátu habsburské monarchie 1. pol. 16. století, a to v úzkém propojení s ostatními orgány správy českých zemí, jakož i s centrálními svrchovanými institucemi při císařském dvoře ve Vídni. Právě v tomto ohledu se nakonec zrcadlí potřeba interdisciplinárního pojetí výzkumu, a to v propojení diachronní germanistiky, historie, archivnictví a dalších pomocných věd historických.

2. PÍSEMNÁ PRODUKCE ČESKÉ KOMORY V LETECH 1527–1537 JAKO HISTORIOLOGICKÝ MATERIÁL

Jedním z vhodných výchozích pramenů pro výzkum němčiny jako jazyka kanceláří při pražském královském dvoře 16. století se vedle *České dvorské kanceláře* [*Böhmische Hofkanzlei*] jeví instituce (*Královské*) *České komory* [*Böhmische Kammer*].⁴ Jedná se o úřad správy zemských financí založený Ferdinandem I. instrukcí ze dne 25. března 1527, který i s ohledem na svoji silnou závislost na *Dvorské komoře* [*Hofkammer*] se sídlem ve Vídni korespondoval převážně v německém jazyce. Archivní a z jazykovědného hlediska do dnešní doby zcela neprobádaný materiál této instituce tvoří optimální základnu pro historiolingvistický výzkum německy psaných písemností pražského královského dvora a může tak přispět k poznatkům o vývoji německého jazyka v českých zemích daného období.

2.1 K TYPOLOGII PÍSEMNOSTÍ KANCELÁŘE ČESKÉ KOMORY VE SVĚTLE DOCHOVANÝCH PRAMENŮ

Instituce České komory tvořila již v době svého vzniku komplexní správní orgán se složitou vnitřní organizací. S ohledem na písemnou agendu její kanceláře je nutno rozlišovat korespondenci vnitřní na straně jedné, tedy písemnosti týkající se interního chodu komory,⁵ a korespondenci vnější na straně druhé, která zahrnuje komunikaci mezi panovníkem zastoupeným úřadem České komory a ostatními kanceláři šlechtických dvorů či měst náležejících k Zemím koruny české, zainteresovaných v otázkách financí souvisejících s majetkem Českého království.

4 Bližší informace o (Královské) České komoře a počátcích její organizace viz Pešák, 1930.

5 Vnitřní korespondence zahrnuje písemnou komunikaci mezi panovníkem a vrchními zaměstnanci kanceláře, včetně správního orgánu *Komorní rady* [*Kammerrat*], jakož i komunikaci mezi Českou komorou jako takovou a jí nadřízenou Dvorskou komorou ve Vídni.

Zde představená klasifikace jednotlivých textových druhů⁶ vychází primárně z komunikativně-funkčního aspektu konkrétních textů, tedy z jejich obsahové stránky, funkce a s ní spojenou intencí vydavatele. V případě vnitřní korespondence se na základě dosavadního výzkumu archivního materiálu vydaného kanceláří České komory jedná o četné instrukce [*Instruktion*], královské rozkazy [*Befehl*], jako i obsahově bohaté zprávy [*Schreiben / Nachricht*] předních zaměstnanců komory, často obsahující dílčí rady a jiné organizační informace určené Dvorské komoře ve Vídni či přímo do rukou panovníka. V druhém případě patří mezi zastoupené druhy textu např. uvedení do úřadu [*Bestellbrief*], dlužní úpis [*Verschreibung*], dlužní list [*Schuldbrief*], lhůtní list [*Fristung*], milost [*Gnadenbrief*], konfirmace [*Confirmation*], povolení stavby [*Baubrief*], (horní) svoboda [*Freiheitsbrief*] či kvittance [*Quit-tung*]. Výjimkou nejsou ani méně četně zastoupené písemnosti jako účet [*Raitbrief*], poručnický list [*Schirmbrief*], glejt [*Schutzbrief*], příslib [*Versicherung*], plná moc [*Kredenzbrief*], zhostný list [*Weglassbrief*] aj.

Rozbor písemností vydávaných kanceláří České komory při Pražském hradě je součástí doposud probíhajícího výzkumu, a nelze tudíž zatím nabídnout komplexní inventář jednotlivých touto kanceláří vystavovaných písemností. S oporou o dosavadní bádání lze ovšem říci, že rozmanitost Českou komorou vydávaných druhů písemností je s ohledem na rozsah kompetencí tohoto úřadu a jeho kanceláře — i přes téměř výhradní zaměření komory co do správy královských financí — nadmíru vysoká a v mnohém převyšuje standardy jiných dvorských kanceláří na území českých zemí raného novověku 16. století.

2.2 POPIS ANALYZOVANÉHO KORPUSU

Východiskem jazykového rozboru je soubor písemností vystavených Českou komorou s ohledem na následující kritéria výběru: a) vydavatel: *kancelář České komory*,⁷ b) provenience: *Pražský hrad*, c) období: 1527–1537, d) jazyk: *němčina*, e) druh textu: *dlužní úpis*.

Spolu s komunikativně-funkčními aspekty textu je pro klasifikaci písemnosti jako textového druhu *dlužní úpis* (popř. *dlužní zápis*) návodné německé označení *Verschreibung*,⁸ jež je v textech daných písemností hojně zastoupeno. *Deutsches Wörterbuch* bratří Grimmů⁹ vykládá termín *Verschreibung* následovně:

„[...] gewöhnlich zur bezeichnung eines documents, in dem jemand einem andern gegenüber eine verpflichtung eingeht, sich zu einer schuld bekennt (schuldver-

6 Pod termínem *druh textu* se v předkládané studii rozumí „konkrétní formy realizace komplexních vzorců jazykové komunikace, které vznikly v jazykovém společenství v průběhu historického a společenského vývoje na základě komunikačních potřeb“ (překl. V. K.). — In: Brinker — Cölfen — Pappert (eds.), 2018, s. 133.

7 Oficiální vnější korespondence České komory je na základě instrukce z 27. 3. 1527 vydávána vždy jménem Ferdinanda I.

8 Ve většině analyzovaných písemností graficky realizováno jako *verschreibung*.

9 Grimm, Jakob und Wilhelm. *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*.

schreibung), eine zahlung, eine abtretung, vererbung u. ä. zusichert [...], schärfer auch zur bezeichnung des beurkundeten rechtsvorganges [...].“¹⁰

V podobném duchu tento pojem definuje *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* Johanna Christoph Adelunga z roku 1793,¹¹ který u lemmatu „verschreiben“ mj. zmiňuje:

„[...] Am häufigsten in engerer Bedeutung, ein Ding als ein Unterpand schriftlich versichern. Jemanden sein Gut, sein Vermögen verschreiben, als ein Unterpand einer schuldigen Geldsumme. [...] auch in weiterer Bedeutung ein jedes schriftliches Bekenntniß einer Schuld [...].“¹²

V neposlední řadě *Encyklopedický německo-český slovník* J. V. Sterzingera¹³ blíže definuje význam lemmatu „(sich) verschreiben“ jako „J-m et. — (durch e-e Urkunde Anrecht zusichern) upsati komu co listem, veřejnými knihami; et. als Pfand für e-e Summe — zapsati komu co zástavou v jisté sumě [...]“; tamtéž pak vykládá jeden z významů slova „Verschreibung“ jako „úpis“ a kompozitum „Verschreibungs-urkunde“ jako „list zápisný“ (Sterzinger, 1916, s. 1272).

Na základě rešerše ve sbírkách *Národního archivu České republiky* (NA ČR), *Archivu Pražského hradu* (APH) a *Rakouského státního archivu ve Vídni* [Österreichisches Staatsarchiv Wien] (ÖStA) byl dle výše uvedených kritérií sestaven korpus čítající 27 dlužních úpisů ve formě dobových register, tedy věrných opisů kancelářských expedovaných čistopisů, sepsaných kancelářů České komory mezi lety 1528–1537,¹⁴ které jsou dnes součástí sbírek NA ČR pod signaturou ČDKM I: RG 166, RKP 2448. Nadto se analýza opírá o dobový koncept jednoho konkrétního dlužního úpisu ze dne 21. 3. 1530, který je rovněž součástí výše uvedeného fondu ČDKM I, avšak bez bližší inventarizace a foliace listu. Čistopisy zde analyzovaných dlužních úpisů nejsou ve sbírkách NA ČR, jako i ve fondech APH a ÖStA, doloženy či se do dnešních dnů nedochovaly.

10 „[...] obvykle se užívá k označení písemnosti, skrze kterou někdo vstupuje do závazku vůči jiné osobě, uznává svůj dluh (dlužní zápis), příslibuje platbu, postoupení, dědictví atd. [...], ostřeji rovněž k označení právního notářsky ověřeného úkonu [...]“ (přel. V. K.) — In: GRIMM, Jakob und Wilhelm. *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, lemma „verschreibung“.

11 Adelung, Johann Christoph. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*.

12 „[...] nejčastěji v užším slova smyslu jako písemné pojištění věci formou zástavy. Zastavit někomu své jmění a majetek jako zástavu dlužné peněžní částky. [...] také v širším smyslu jakékoli písemné přiznání dluhu.“ (přel. V. K.) — In: ADELUNG, Johann Christoph. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, lemma „verschreiben“.

13 Sterzinger, J. V. (1916): *Enzyklopädisches deutsch-böhmisches Wörterbuch*. Prag: J. Otto.

14 Celý soubor vybraných písemností pochází konkrétně z let 1528, 1530, 1532, 1533, 1534, 1536 a 1537.

2.3 POZNÁMKY K METODOLOGII JAZYKOVÉ ANALÝZY

Korpus výše představených 27 textů je podroben jazykové analýze z pohledu lingvistiky textu. Ačkoliv se akademická obec na jednotné a všeobecně uznávané definici pojmu „text“ dosud neshodla, v kontextu komunikačně orientované textové lingvistiky je možné jej definovat jako „(komplexní) jazykové jednání, kterým se mluvčí nebo pisatel pokouší navázat určitý komunikační vztah s posluchačem či čtenářem“ (Brinker — Cölfen — Pappert, 2018, s. 16, přel. V. K.). Právě jazykovědný rozbor z pohledu textové lingvistiky nabízí v rámci metodologie první optimální krok v kontextu lingvistického bádání, které se snaží jednotlivé texty uchopit, popsat jejich funkci a analyzovat jejich strukturu. Textová lingvistika si v tomto ohledu „klade za cíl proniknout do struktury konkrétních textů, tj. do jejich gramatické a tematické výstavby, jakož i do jejich komunikativní funkce [...] a může tak zprostředkovat vhléd do [historicky vázaných] formulářových vzorů konstituce textu a jejich recepce“ (Brinker — Cölfen — Pappert, 2018, s. 9, přel. V. K.). Svým uceleným charakterem se nabízí jako vhodný výchozí bod pro další lingvistické bádání na různých jazykových úrovních. V kontextu analýz autentických archivních pramenů lze konkrétněji mluvit o historické textové lingvistice, k jejímž primárním úkolům patří potřeba „uchopení repertoáru typů a [druhů] textů psaných v národních jazycích v různých historických obdobích“ (Schuster, 2012, s. 268, přel. V. K.). S tím přímo souvisí sestavení typologie jednotlivými kanceláři vydávaných písemností, jejich kategorizace, popis jejich struktury a na bázi porovnání a zevšeobecnění nakonec i sestavení inventáře v kancelářích vystavovaných druhů textů relevantního pro konkrétní provenienci a dané období.

Terminologicky i metodologicky níže předkládaný jazykový rozbor staví s jistou modifikací na *Lingvistické analýze textu* K. Brinkera, H. Cölfena a S. Papperta (2018), a to s přihlédnutím k jejímu aktuálnímu komunikativně-pragmatickému pojetí. Cílem takto pojaté textové lingvistické analýzy je popsat strukturu i komunikační funkce textů (Brinker — Cölfen — Pappert, 2018, s. 155). To se promítá i do popisu vnějších aspektů zkoumaných textů, jejichž rozbor se opírá mj. o *Pragmalingvistiku* P. Ernsta (2002). V neposlední řadě zde představená analýza čerpá z jazykovědných výzkumů L. Spáčilové, zejm. pak z jejích textové lingvistických prací (Spáčilová, 2000; Spáčilová, 2008; Spáčilová, 2013) k raněnovohornoněmeckému jazyku kanceláří na příkladu města Olomouce. Analýza je vedena v duchu integrativního modelu, který chápe text jako souhru „propojení funkce textu a jeho struktury či jinými slovy zdůrazňuje propojení [textové] gramatiky a pragmatiky [...] — a to tím způsobem, že vykládá strukturu textu z úhlu pohledu jeho funkce“ (Gansel — Jürgens, 2007, s. 52, přel. V. K.).

2.4 PŘÍKLAD JAZYKOVÉHO ROZBORU VYBRANÝCH PÍSEMNOSTÍ

Jazykovědný rozbor začíná pragmaticky orientovaným popisem vnějších aspektů zkoumaných písemností. Snaží se objasnit funkci textů a záměr vystavitele k jejich vydání (kap. 2.4.1). Jádrem analýzy je popis vnitřních aspektů textů (kap. 2.4.2), tedy analýza jejich strukturálního členění (kap. 2.4.2.1) a rozbor v textech užitých mluv-

ních prostředků (kap. 2.4.2.2). Jazykovou analýzu uzavírá porovnání struktury jednoho konkrétního textového exempláře dlužního úpisu ve formě registra a jemu odpovídajícího autentického konceptu (kap. 2.4.2.3).

2.4.1 VNĚJŠÍ JAZYKOVÁ ANALÝZA: K FUNKCI PÍSEMNOTI A INTENCI VYDAVATELE

Jako vhodný výchozí bod textově lingvistického rozboru písemnosti se osvědčila analýza jeho vnějších aspektů. Ta se snaží zodpovědět základní otázky „kdo komunikuje s kým, kdy, kde, jakým způsobem, za jakých situačních okolností a s jakými zamýšlenými či reálnými důsledky.“¹⁵ Snaží se tak popsat výchozí situační kontext, jenž zároveň nepřímo spoluvytvářel vnitřní jazykovou strukturu textů. Kromě času a místa vydání rozbor popisuje obě úrovně emitenta i recipienta dotyčných písemností, s ohledem na funkční aspekt textů nabízí informace k druhu textu a ke globálnímu tématu jednotlivých písemností. Německá vlastní místní jména vyskytující se ve výchozích autentických textech jsou pro účely analýzy přizpůsobena dnešnímu způsobu zápisu, např. *Purgloß* > *Pürglitz* [Křivoklát], *Dachau* > *Tachau* [Tachov] apod.¹⁶ Vnější aspekty primárního¹⁷ zde analyzovaného korpusu demonstuje následující schéma (obr. 1).

Všechny analyzované písemnosti byly vydány na Pražském hradě v období od září 1528 do července 1537. Na úrovni emitenta je při rozboru potřeba rozlišovat a) roli vydavatele a b) roli zhotovitele konkrétního textu. Oficiálním vydavatelem uvedené vnější korespondence České komory je ve všech případech král Ferdinand I., zatímco jména zhotovitelů daných písemností s ohledem na jejich dochování v podobě dobových register bohužel neznáme.¹⁸ Přesto může být v rámci jazykových analýz právě osoba zhotovitele písemností zcela zásadní, jelikož to byli právě zaměstnanci dané kanceláře a nikoliv oficiální vydavatel písemnosti, kteří se přímo podíleli na jazykové realizaci konkrétních textů.¹⁹ Podobně se pak i osoba recipienta člení do dvou samostatných úrovní: přímým recipientem se rozumí konkrétní osoba či instituce, které byla daná písemnost v době jejího vzniku zaslána. S ohledem na úzus jednotlivých kancelářů, závislých do jisté míry na v kanceláři užívaných formulářových sbírkách, titulářích a dalších normovaných předpisech, se pak i role přímého recipienta odráží

15 Modifikováno dle Ernst, 2002, s. 255–277.

16 Vedle současného názvu místních jmen je v hranatých závorkách uveden název německý, který se v různých grafických obměnách vyskytuje v samotných analyzovaných textech.

17 Primárním korpusem analýzy je míněn soubor 27 vybraných dlužních úpisů ve formě dobových register, tedy bez konceptu ze dne 21. 3. 1530.

18 Jelikož možné diskrepance ve způsobu zápisu jednotlivých slov v registrech oproti odeslaným čistopisům mohly být zapříčiněny také rukou písaře zde analyzovaných register, lze se tak pouze domnívat, že na sepsání všech 27 písemností se v průběhu 10 let podílelo s největší pravděpodobností vícero zaměstnanců kanceláře.

19 Bližší prosopografické informace ke konkrétním zhotovitelům písemností jsou podstatné především při grafonematických či dialektálních analýzách textu; při jazykových rozbořech z pohledu textové lingvistiky není případné kolísání co do způsobu zápisu jednotlivých slov zásadní.

Nr.	DATUM	MÍSTO	EMITENT		RECIPIENT		FUNKČNÍ ASPEKT	
			vydavatel	zhotovitel	přímý	nepřímý	druh textu	globální téma
1	12. 9. 1528	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Jheronimus von Biberstein	XY	dlužní úpis	panství Žary [Sorau]
2	12. 2. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg	XY	dlužní úpis	zámek a panství Tachov [Tachau]
3	4. 3. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Augustin Tichtl, Hanns Ebner	XY	dlužní úpis	těžba mědi v Kutné Hoře [Kuttenberg]
4	21. 3. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Sebastian von der Weitmüll	XY	dlužní úpis	zámek a panství Kadaň [Kaauden]
5	8. 4. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Jörg Schönaich	XY	dlužní úpis	zámek a panství Šprotava / Szprotawa [Sprotau]
6	16. 4. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht von Guetenstain	XY	dlužní úpis	zámek a panství Poděbrady [Podiebrad]
7	16. 4. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg	XY	dlužní úpis	klášter Teplá [Tepl]
8	20. 5. 1530	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Peckh	XY	dlužní úpis	stříbrné doly u Příbramě [Przibram]
9	31. 5. 1532	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht Schlick	XY	dlužní úpis	obec Pětúpsy [Fünfhunden]
10	31. 5. 1532	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht Schlick	XY	dlužní úpis	zámek a panství Cáhlov [Freistadt]
11	11. 10. 1533	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht Schlick	XY	dlužní úpis	obec Ratibořice? [Ratibor]
12	2. 2. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg, Casper Phlueg	XY	dlužní úpis	klášter Teplá [Tepl]
13	7. 3. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Balthaser Knobstorffer	XY	dlužní úpis	obec Piechowice [Petersdorf]
14	19. 3. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht Schlick	XY	dlužní úpis	zámek a panství Kadaň [Kaauden]
15	19. 3. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht Schlick	XY	dlužní úpis	zámek a panství Kadaň [Kaauden]
16	10. 4. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg, Casper Phlueg	XY	dlužní úpis	zámek a panství Kynžvart [Königswart]
17	10. 4. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg, Casper Phlueg	XY	dlužní úpis	zámek a panství Tachov [Tachau]
18	10. 4. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg, Casper Phlueg	XY	dlužní úpis	obec Neudorf
19	5. 5. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Bischof von Würzburg	XY	dlužní úpis	obec Heidingsfeld a Mainbernheim
20	10. 5. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Karl von Monsterberg	XY	dlužní úpis	vikpilda Reichenbach
21	2. 8. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Phlueg, Casper Phlueg	XY	dlužní úpis	klášter Teplá [Tepl]
22	11. 8. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Guetman Jude	XY	dlužní úpis	transmutace stříbra a zlata
23	8. 10. 1534	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Hanns Pegkh	XY	dlužní úpis	stříbrné doly u Příbramě [Przibram]
24	7. 8. 1536	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Laslaw Popl von Lobkowicz	XY	dlužní úpis	zámek a panství Křivoklát [Pürglitz]
25	22. 3. 1537	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Albrecht Schlick	XY	dlužní úpis	panství Grünhain
26	26. 3. 1537	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	město Vratislav [Breslau]	XY	dlužní úpis	panství Namyslov / Namysłów [Namslau]
27	10. 7. 1537	Pražský hrad	Ferdinand I.	?	Jheronimus von Biberstein	XY	dlužní úpis	hejtmanský a knížectví Hlohov / Glogów [Glogau]

OBRÁZEK 1. Vnější jazyková analýza

v samotné jazykové realizaci daných textů. Psaný jazyk, na kterém je historiolingvistické bádání závislé, zprostředkovává ovšem dosah sdělení i k dalším (leč primárně nezamýšleným) adresátům, kteří navíc ani nemusí náležet k totožnému historickému diskurzu (Meier, 2004, s. 26). Ti tak mohou k textu přistupovat jak v samotné době jeho vystavení, tak i o několik staletí později a interpretovat jej na základě svých vlastních možností a schopností. V tomto ohledu se jedná o recipienta nepřímého, který je definován proměnnou hodnotou „XY“.

Ve spojitosti s komunikativně-funkčním pojetím jazykového rozboru v duchu integrativního modelu je pro text zásadní jeho funkce. Tu lze definovat jako „význam, který text získává v komunikačním procesu, či účel, který text plní v kontextu dané komunikační situace“ (Brinker — Cölfen — Pappert, 2018, s. 87, přel. V. K.). Je zřejmé, že právě intence vydavatele a s tím související obsah písemnosti

přímo koresponduje s funkcí textu a tím ovlivňuje jeho jazykovou strukturu a styl; jinými slovy externí mimojazykové faktory determinují [interní] faktory jazykové (Heinemann — Viehweger, 1991, s. 137). I přes to, že tematický obsah analyzovaných písemností variuje a hlavní předmět jednání je ve většině textů různý, s ohledem na výše stanovená kritéria výběru korpusu zahrnující výhradně druh textu *dlužní úpis* je dominantní funkce zde zkoumaných textů konstantní a z textového komunikativně-funkčního hlediska odpovídá funkci obligační, kdy „vystavitel [písemnosti] dává [přínému] adresátovi na vědomí, že se mu zavazuje k provedení určitého jednání“ (Brinker — Cölfen — Pappert, 2018, s. 117, přel. V. K.).²⁰

2.4.2 VNITŘNÍ JAZYKOVÁ ANALÝZA: SEGMENTACE TEXTU A JEHO MLUVNÍ PROSTŘEDKY

Vnitřní jazykový rozbor si klade za cíl uchopit a popsat strukturu daného textu jak na úrovni jeho makrokompozice, tedy z pohledu jeho celkového členění a výstavby,²¹ tak na úrovni mikrokompozice analyzující konkrétní v textu použité jazykové prostředky. Sloučením těchto dvou dílčích aspektů lze dosáhnout co možná nejucelenějšího vhledu do vzniku samotné písemnosti a v kontextu výzkumu jazyka kanceláří popsat formu, úzus a tendence písemné produkce v konkrétních kancelářích období pozdního středověku a raného novověku.

2.4.2.1 MAKROKOMPOZICE: TEXTOVÝ FORMULÁŘ DLUŽNÍHO ÚPISU

Popis vnitřní struktury textu na jeho makrokompoziční úrovni je možný na základě rozložení dané písemnosti do jednotlivých obsahově kompaktních textových částí neboli (sub-)formulí a jim příslušným textovým segmentům. Tento postup segmentace je v mnoha směrech komplikovaný, zejm. pak „kvůli [v textu často] chybějící interpunkci, což znesnadňuje vymezení jednotlivých vět“ (Spáčilová, 2013, s. 94, přel. V. K.) a tím i hranice dílčích segmentů. Přesto se právě tento postup jeví jako optimální při tvorbě typologie jednotlivých v kancelářích vystavovaných druhů textu — popísem, vzájemným porovnáním formulí napříč vybranými texty a konečnou abstrakcí lze vysledovat jisté „textové vzory či textové formuláře, tedy schémata s obligátními komponenty, které se vyskytují ve všech exemplářích daných textů, jako i další fakultativní komponenty, které vyplývají ze specifik konkrétní komunikační situace, případně z osobnosti pisatele“ (Spáčilová, 2013, s. 94, přel. V. K.). Tento metodologický postup na pozadí historiolingvistického rozboru textů vychází z teorie, že „popis makrokompozičních schémat odráží principy výstavby listů a listin a představuje

²⁰ Mezi další základní funkce textu lze řadit funkci *informativní, apelační, kontaktní a deklarační* (Brinker — Cölfen — Pappert, 2018, s. 105–121). Detailnější analýzu funkcí jednotlivých textů, např. na bázi rozboru mluvních aktů a jejich realizace v jazyce a struktuře konkrétních písemností, může nabídnout zejm. rozbor z pohledu lingvistické pragmatiky, který však není primárním cílem této studie.

²¹ V kontextu historiolingvistického rozboru se jedná zejm. o analýzu formulí jednotlivých písemností a jim odpovídajících druhů textu.

tak jakýsi rastr, jenž je propojen s obsahově-tematickou strukturou [konkrétního textového exempláře]“ (Schuster, 2012, s. 274, přel. V. K.). Zde aplikovaná metoda odpovídá empirické strategii tzv. deduktivní analýzy (bottom-up), která zahrnuje dílčí rozbor více konkrétních textových exemplářů a jejich následné vzájemné porovnání, což konečně vede k zevšeobecnění poznatků a k vytvoření „ideální“ struktury.²²

Na základě provedeného rozboru byl u analyzovaných exemplářů zkoumaného textového druhu vystavených Českou komorou při Pražském hradě mezi lety 1528–1537 určen následující textový formulář (obr. 2):

PROTOKOLL	intitulatio	
	inscriptio	
SUBSTANTIA	promulgatio	
	narratio	[N1] popis zástavy
		[N2] vyčíslení zástavy
		[N3] impuls k právnímu jednání
	dispositio	[D1] podnět ke kladnému vyřízení
		[D2a] právní úkon + [D2b] deklarace moci
		[D3] právní jádro textu
		[D4] dodatečná ustanovení
		[D5] vyčerpání právní moci textu
	sanctio	
corroboratio		
ESCHATOKOLL	datatio	
	subscriptio	

OBRÁZEK 2. Vnitřní jazyková analýza — makrokompozice dlužního úpisu²³

Struktura dlužního úpisu vykazuje ve svých obecných rysech ideální vzor (pozdně) středověkých listin *ars notarie*, v porovnání s ním je však výrazně zjednodušena.²⁴ Analyzované texty jsou bez výjimky členěny na tři základní formule — **PROTOKOL** (úvodní část), **SUBSTANTIA**²⁵ (hlavní tělo textu) a **ESCHATOKOL** (závěrečná část).

²² Právě opačný *induktivní* způsob (*top-down*) se oproti tomu snaží aplikovat již existující „vzorovou“ strukturu na jednotlivé textové exempláře (Fix — Poethe — Yos, 2003, s. 48).

²³ Zvýrazněny jsou v rámci schématu právě ty (sub-)formule a textové segmenty, které se na základě provedené analýzy textového druhu *dlužní úpis* jeví jako obligatorní.

²⁴ Pro bližší popis ideální struktury (pozdně) středověké listiny viz např. Spáčilová, 2000, s. 109.

²⁵ Pojem *substantia* je svým významem synonymní k termínu *text* v tradičním pojetí pevného formuláře listiny v kontextu pomocných věd historických (srov. Hlaváček — Kašpar — Nový, 1988, s. 202–204). Vzhledem k možné záměně s homonymním pojmem *text* z termi-

Úvodní PROTOKOL je vyjádřen subformulemi *intitulatio* titulující vydavatele, a *inscriptio*, jmenující přímého adresáta písemnosti.²⁶ Oproti tomu ESCHATOKOL obsahuje na příkladě analyzovaných dlužních úpisů ve formě register pouze subformuli *data-tio*, která udává konkrétní místo a čas vystavení písemnosti. V případě čistopisů lze v kontextu ESCHATOKOLU s jistotou očekávat v rámci subformule *subscriptio* vlastnoruční podpisy vystavitele a dalších zainteresovaných zaměstnanců kanceláře, které spolu s pečeti či sekretem garantovaly právní moc dokumentu. V případě zde analyzovaných dlužních úpisů v podobě register tomu tak ovšem není.

Hlavní tělo textu je obsaženo uvnitř formule SUBSTANTIA. S ohledem na fakt, že výše zmíněné formule PROTOKOL a ESCHATOKOL jsou v době svého vzniku již silně ustálené a de facto se u většiny písemností právního charakteru dané doby opakují bez větších obměn, je právě formule SUBSTANTIA a její vnitřní výstavba zcela zásadní pro poznání vnitřní jazykové struktury daného druhu textu. Dle analyzovaných textových exemplářů lze zpravidla určit obligátní subformule *promulgatio*, oznámení ohledně vydání dokumentu, *narratio*, zpětné ohlednutí ke konkrétním důvodům, které vedly k vystavení listiny, *dispositio*, právní jádro textu, a *corroboratio*, tedy způsoby ověření písemnosti a její právní platnosti.²⁷ Subformule *sanctio* uvádějící postihy v případě porušení v textu popsaného právního aktu se jeví jako fakultativní. Hlavním vodítkem pro bližší poznání dlužního úpisu jako druhu textu jsou ovšem v první řadě již zmíněné subformule a) *narratio* a b) *dispositio*:

- a) Subformule *narratio* se člení do třech dílčích textových segmentů, které dále obsahují informace k 1) popisu konkrétní zástavy²⁸ [N1]²⁹, 2) vyčíslení její finanční hodnoty [N2] a 3) impulsu, jenž vyústil v samotné právní jednání [N3].³⁰ Jmenované tři segmenty jsou zastoupeny u všech analyzovaných písemností.
- b) Obligátními částmi subformule *dispositio* se jeví opět tři textové segmenty popisující 1) vyjádření právního úkonu [D2a], často spojeného s deklarací královské moci [D2b]³¹, 2) samotný právní úkon [D3] a 3) podmínky definující vyčerpání právní moci dokumentu [D5]. Kromě toho lze fakultativně doložit segmenty blíže popi-

nologie textové lingvistiky je však pro potřebu předkládané textově lingvistické analýzy upřednostněn právě termín *substantia*.

²⁶ Subformule *inscriptio*, tradičně přičítána k úvodní části *protokol*, je na příkladě analyzovaných písemností zpravidla obsažena uvnitř formule *narratio*.

²⁷ Archivnictví a pomocné vědy historické tradičně řadí subformuli *corroboratio* s ohledem na její tematický obsah k formuli ESCHATOKOL. S přihlédnutím k jazykové struktuře a užitým mluvnickým prostředkům zde analyzovaných textů autor oproti tomu inklinuje k řazení subformule *corroboratio* k formuli SUBSTANTIA.

²⁸ Konkrétní zástava může být movitého i nemovitého charakteru.

²⁹ Pro účely analýzy jsou jednotlivé textové segmenty subformule *narratio* označeny jako [N1], [N2] a [N3].

³⁰ Impuls k právnímu jednání může přicházet jak ze strany vydavatele písemnosti, tak ze strany jejího přímého adresáta.

³¹ Obdobně jako u subformule *narratio* jsou i v případě *dispositio* jednotlivé textové segmenty této subformule označeny jako [D1], [D2], [D3], [D4] a [D5].

sující 4) podnět ke kladnému vyřízení právního aktu [D1]³² a 5) dodatečná ustanovení, obvykle vymezující pravomoc panovníka a České komory k dílčímu užívání listem zastaveného majetku, k jeho správě, užívání ze strany věřitele apod. [D4].

Výše uvedené schéma (obr. 2) demonstruje „ideální“ a v rámci korpusu obvyklé pořadí zmíněných textových segmentů subformulí *narratio* a *dispositio*. Není však výjimkou, že řazení těchto dílčích textových segmentů vykazuje v rámci zkoumaného korpusu proměnlivost — naznačené pořadí může být v praxi narušeno, popř. některé kratší textové segmenty mohou být včleněny do textových segmentů jiných — obšáhlejších.

2.4.2.2 MIKROKOMPOZICE: JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY DLUŽNÍHO ÚPISU

Rozbor z pohledu mikrokompoziční struktury textu se snaží uchopit takové lexikální a syntaktické jazykové prostředky, jež jsou typické pro jednotlivé z makrokompoziční analýzy vzešlé (sub-)formule a dílčí textové segmenty. Následující schéma (obr. 3) zachycuje mikrokompozici jednoho vybraného dlužního úpisu z 8. 4. 1530 respektujícího výše uvedenou „ideální“ makrokompoziční strukturu druhu textu dlužní úpis.³³ Komentář pak blíže porovnává realizované mluvní prostředky tohoto konkrétního textového exempláře se zbytkem analyzovaného korpusu.

Rozbor mikrokompozice analyzovaných textů ukazuje stálou konzistenci jazykové realizace úvodní formule *PROTOKOL*. V rámci subformule *intitulatio* je ve všech případech vyjádřena prostou ustálenou titulací vydavatele písemnosti, krále Ferdinanda I., a to ve formě pluralis majestatis, př.: *Wir Ferdinannd [etc.]* [Nr. 24]³⁴. Titulace je v případech register zkrácena (u expedovaných čistopisů lze oproti tomu očekávat titulaci úplnou). Subformule *inscriptio* jmenuje konkrétního přímého adresáta dokumentu, obvykle ve slovním spojení *lieber getrewer* [milý věrný], popř. jinými doplňujícími přívlastky, př.: *wolgebornnen, vnns[er]m lieben getrewn Sebastian von der Weitmül* [Nr. 4], *Wolgebornn vnns[er] lieber getrewer Jheronimuß von Biberstain Zu Seraw* [Nr. 1], *vns[er] getrewer Hanns Pekh, vnns[er] Purger Zu Glattaw* [Nr. 23] apod. Výjimku představují dva dlužní úpisy z 5. 5. 1534 [Nr. 19] a z 11. 8. 1534 [Nr. 22], které jsou s ohledem na jiný sociální status příjemce a s tím spojený dobový úzus formuláře vyjádřeny odlišně, konkrétně v případě církevní provenience jako *Erwirdigen vnns[er]m Fursten vnnd lieben Andechtigen Conratten, Bischoffen Zu Würtzburg* [Nr. 19], v případě adresáta náležejícího k pražské židovské obci pak prostě *Guetman Jud, in vnns[er] Stat Prag gesessen* [Nr. 22].

Obdobně konzistentní je závěrečná formule *ESCHATOKOL*, vyjádřená subformulí *datatio*. Ta začíná téměř ve všech případech analyzovaných dokumentů redukovaným tvarem příčestí minulého odvozeného od slovesa *geben* [dát], jež je následováno příslovečným určením místa udávajícím pražskou královskou rezidenci jako místo

32 Tento textový segment lze v rámci subformule *narratio* doložit zpravidla v případě, že impuls k vystavení dokumentu přišel ze strany přímého adresáta písemnosti.

33 Jednotlivé formy — konkrétní jazykové realizace daných (sub-)formulí a dílčích textových segmentů — jsou s ohledem na přehlednost schématu zkráceny.

34 Označení analyzovaných písemností v rámci korpusu; viz obr. 1.

PROTOKOLL	intitulatio	<i>Wir Ferdinannnd [etc.] [65^v, ř. 3]</i>
	inscriptio	<i>Ernuesst vnser getrewer lieber Jeörg von Schonach [65^v, ř. 6–7]</i>
SUBSTANTIA	promulgatio	<i>Bekennen für vnns, vnns [!], vnns erben vnnd nachkhumbendt Kunig Zu Behaim, vnnd hertzogen in Slesien, hiemit offemlich mit disem gegenwurtigem brief, gegen Aller menigeliich [65^v, ř. 3–6]</i>
	narratio	[N1] <i>Sloß vnnd haubtmanschaftt Zu Sprottaw [65^v, ř. 9–10]</i>
		[N2] <i>vmb ein Sum[m]a Gelldts benendtllich funffhundert, weniger funfftzehn guldin <Reinisch> Hungerisch in Goldt [65^v, ř. 9–10]</i>
		[N3] <i>Vnnd vnns hierauf vnnderthenigist angerueffen vnnd gebetten, das wir in solchen Khauff Zubewilligen [...] [65^v, ř. 12–14]</i>
	dispositio	[D1] <i>solch sein vnnderthenigist gepett, Auch die getrewen diennst, so er vnns bißheer gethan vnnd noch hinfuran Zuthuen schuldig sein solle [65^v, ř. 16–18]</i>
		[D2a] <i>wir angesehen[en] vnnd haben darawf [...] dem obberuerten Jeörgen von Schonach angetzogne haubtmanschaftt vnnd Sloß Sprottaw vmb ernennnde Phanndt Sum[m]a auf sein Lebenlang vnabgelöst [...] [65^v, ř. 18–22] + [D2b] aus Behaimischer Kunigelicher Macht [65^v, ř. 19]</i>
		[D3] <i>mit sambt dem, was Er hinfuran mit vnnsrem oder vnnsrer CamerRat in Behaim vorwissen für guet dartzue löset, .Intzehaben genedigeliich hingelassen vnnd verschrib[en], verlassen vnnd verschreiben, Jme die auch hiemit soll gemellter [...]. [65^v, ř. 19 – 65^v, ř. 6]</i>
		[D4] <i>Doch behalten wir vnns hier.Jnnen [...] beuor, so wir das Sloss [...] weiter verphemnden oder versetzen wollten [65^v, ř. 6–10]</i>
		[D5] <i>Vnnd wie dem offigenanntem [...] oder seinen Erben die funffhundert weniger funffzehn guldin [...] beweislich beybracht wurde [...]. Das wir solches alsdann auf bestimmte Zeit [...] d[ie] ablösung verabkhundigen würden [...] [65^v, ř. 10–20]</i>
	sanctio	–
corroboratio	<i>Ongeuerde mit vrkhundt ditz briefs verfertigt mit vnnsrem Kunigelichen Sigill [etc.]. [65^v, ř. 20–21]</i>	
ESCHATOKOLL	datatio	<i>Geben auf vnnsrem Kunigelichen Sloß Zu Prag, den Achten tag des Monnats April Anno [etc.] Jm Dreÿssigist[en] vnnsrer Reiche im vierdt[en] [65^v, ř. 21–23]</i>
	subscriptio	<i>[Ferdinand]</i>

OBRÁZEK 3. Vnitřní jazyková analýza — mikrokompozice dlužního úpisu

vydání písemnosti, př.: *Geben auf vnnsrem Kunigelichen Sloß Zu Prag* ^[Nr. 19] či jednoduše *Geben Prag* ^[Nr. 27]. Závěrečnou součástí *datatia* je příslovečné určení času v jeho dativní (1) nebo akuzativní (2) formě, často s plnou datací zohledňující titul českého i titul římskoněmeckého krále, př.: (ad. 1) *[...] am Aindliffsten tag des Monnats Augusti nach cristi vnnsers lieben herrn geburt im Funfftzehnhundert vnnd viervnnddreÿssigisten, vnnsrerer Reiche des Römischen im vierden vnnd der anndern im Acht[en] Jarn* ^[Nr. 22] či zkráceně (ad. 2) *[...] den xii. tag Septembris Anno [etc.] im xxviii* ^[Nr. 1]. Výjimkou je v tomto ohledu dlužní úpis z 21. 3. 1530, který dokládá hybridní formu spojení místa i času vydání písemnosti vyjádřenou substantivem *Datum*, př.: *Datum aufm Kunigelichen Sloß Zu Prag den xxi tag Marci Anno [etc.] Jm dreÿssigisten* ^[Nr. 4].

Centrální formule *SUBSTANTIA* je uvozena subformulí *promulgatio*, jenž je v případě korpusu vyjádřena jednotně slovesem *bekennen* [oznámit] v 1. os. pl. přítomnosti v souladu s pluralis majestatis. S přihlédnutím ke konkrétní realizaci *promulgatio* lze rozlišovat dvě varianty: (1) jednoduchou variantu vyjádřenou výhradně slovesem v příslušném tvaru, př.: *Bekennen* ^[Nr. 11] nebo (2) častěji zastoupenou verzí s více či méně rozvinutým přívlastkem v postpozici, př.: *Bekennen für vnns, vnnsrer Erben vnnd*

nachkhomben offennlich mit dem brief ^[Nr. 26], *Bekhennen fur vnns, vnns erben vnd nachkhumbendt Kunig Zu Behaim offennlich mit disem vnnsERM brief* ^[Nr. 19] či v krajním případě *Bekhennen fur vnns, vnns* ^[!], *vnns erben vnnd nachkhumbendt Kunig Zu Behaim, vnnd hertzogen in Slesien, hiemit offennlich mit disem gegenwurtigem brief, gegen Aller menigelic* ^[Nr. 5] apod.

Z pohledu mikrokompozice textu je pro bližší poznání dlužního úpisu jako druhu textu zásadní popis dílčích subformulí *narratio* [N₁-N₃] a *dispositio* [D₁-D₅] v rámci svých dílčích textových segmentů (viz výše):

Popis zástavy [N₁] je z pohledu makrokompozice textu segmentem obligátním, leč na úrovni samotné jazykové realizace je z hlediska obsahu komponentem přirozeně proměnným, př.: *vnns herrschafft Purgloß* ^[Nr. 24], *die Kupffer Zum Kutenperg in vnns Cron Behaim* ^[Nr. 3], *vnns Sloß, Stat vnnd herrschafft Dachaw, mit allen obrigkeit[en], herlichaitten* ^[...] ^[Nr. 2] apod. Ze stejného důvodu je z pohledu mikrokompozice textu variabilní i vyčíslení zástavy [N₂], přičemž není výjimkou, že finanční výměra zástavy je precizně definována s přihlédnutím na různé národnostní měny, jejich dílčí měnové jednotky a daný směnný kurz, př.: *drithalbhundert schokh Behamischer Groschen* *Ïe SechZÏyhen Groschen für ain schokh vnnd Siben Behamisch phennig für ain groschen gerechenndt* ^[Nr. 1], *in ainer Sum[m]a Nemblich aintawsennndt achthundert ainvnndneuntzig floren Reinisch vnnd sechs groschen weis, Ïeden floren Zu viervnndtzwaitzig weiß groschen gerechenndt* ^[Nr. 11], *funfftausennt vnnd Funffhundert hungarisch gulden* ^[Nr. 26] apod. V rámci posledního textového segmentu subformule *narratio* blíže popisujícího impuls k právnímu jednání [N₃] se setkáváme s dvěma variantami, a to (1) s variantou, kdy impuls k sepsání daného právního úkonu přichází na žádost přímého adresáta písemnosti, a (2) s variantou právě opačnou, kdy je dlužní úpis vyhotoven z rozhodnutí samotného vystavitele (viz výše). Tento mimojazykový aspekt lze vysledovat i v jazykové realizaci textu — v prvním případě dominují slovesa *anrufen* [žádat, upomenout], *bitten* [prosit, žádat] a *ersuchen* [vyhledat, žádat], a to zpravidla ve spojení s příslovcem či přídavným jménem *untertänig[lich]* [oddaný, ponížený / oddaně, poníženě] v pozitivu či superlativu, př.: *Vnnd vnns hierauf vnnderthenigist angeruffen vnnd gebetten, das* ^[...] ^[Nr. 5], *Vnnd vnns demnach mit vnnderthenigistem vleiß gepetten, daz* ^[...] ^[Nr. 1], *Vnnd vnns dann Yetzo der Wolgeborn vnns lieber* ^[...] *ymb gnedige vergonung derselben ablosung vnnderthänigist ersäecht, Daz* ^[...] ^[Nr. 24], *Deßhalben vnns sein andacht, durch derselben Gesannndt yetzo ymb erstattung bemellter* ^[...] *guldin vnnderthenigelic ersuechen vnd anlangen lassen* ^[Nr. 19] apod. V druhém jmenovaném případě vystupují do popředí slovesná synonyma *leihen* [půjčit] a *vorstrecken* [půjčit, založit penězi], popř. slovní spojení *Schuld fallen lassen* [zapsat dluh] př.: *Par gelihen vnnd furgestrekht, derwegen wir Auch mit Jnen ainen vertrag vnnd verschreibung* ^[...] *Aufgericht* ^[...] ^[Nr. 3], *also par dar vnnd furgestrekht, vnnd dieselben Zuhannnden vnns Behamische[en] Camer erlegt vnnd betzallt* ^[...] ^[Nr. 23] či ^[...] *das er die* ^[...] *schuldt, die Er beÿ vnns gehabt fallen hat lassen* ^[...] ^[Nr. 2]. V případě dlužního úpisu ze dne 19. 3. 1534 je v rámci korpusu neobvykle přímo zmíněná žádost panovníka o zápujčku finanční hotovosti, př.: ^[...] *Zu vnnsERN notturfften auf vnnsER gnedig ansinen vnnd begern* [na naše milostivé přání a žádost], *Ïetzo drithalbtawsennnt schokh groschen Behamisch, also par dar vnnd furgestreckt* ^[...] ^[Nr. 14]. Oproti tomu se lze ovšem setkat i s vágnějšími formulacemi typu *Aus angetzaigten auch anndern mer vrsachen*

[na základě přednesených a jiných dalších důvodů] ^[Nr. 26], *aus beweglichen vrsachen* [na základě podstatných důvodů] ^[Nr. 27] apod.

Fakultativní textový segment subformule *dispositio* popisující podnět ke kladnému vyřízení [D1] zpravidla obecně uvádí oddanost a věrné služby daného věřitele, př.: *von wegen seiner getrewen Stät[e] vnnd nutzlichen diennst* [s ohledem na jeho věrnou stálost a užitečnou službu], *so er [...] vnns er selbst p[er]son bißsheer gethan hat, vnd noch hinfrurohin Zuthuen schuldig sein wirdet [...]* ^[Nr. 4], *in ansehung seiner getrewen vleissigen dienst* [s přihlédnutím k jeho věrné a pečlivé službě], *d[ie] er vnns Zum digkher mall beweisen hinfuran woll thuen khan, soll vnnd mag [...]* ^[Nr. 27], *[...] vnnd wir seiner Andacht in ansehung derselben vnnderthenig[en] guetwillighkait vnnd gehorsam, so vnns sein andacht [...]* ^[Nr. 19] *bewisen* [dobrotivost a poslušnost, kterou nám jeho excelence prokázala] ^[Nr. 19] apod. Podstata právního textu spočívá v samotném právním úkonu [D2a], který je však navzdory prvotním předpokladům jazykově různorodě formulován. V rámci předloženého korpusu výrazně dominuje sloveso *tun* [činit, konat], a to zpravidla v téměř neměnném slovním spojení s přívlastkem *wissentlich* [vědomě], př.: *Thuen das auch wissentlich mit dem brief* ^[Nr. 2], *Thuen das auch wissentlich mit dem brief* ^[Nr. 4], *Thuen dasselb auch hiemit wissentlich in crafft ditz briefs* ^[Nr. 11] apod. Vedle této často se opakující ustálené formulace se v rámci korpusu dále vyskytují — leč v užším zastoupení — slovesa *bewilligen* [svolit, přislíbit] a *bestätigen* [potvrdit], často spolu s přívlastkem *gnädiglich* [milostivě], př.: *Thuen vnnd bewilligen Jme, sein erben vnnd nachkhomben [...]* ^[Nr. 24], *haben wir auf vorbemellt [...]* *ersuech[en] vnd pitt [...]* *genedigist bewilligt* ^[Nr. 19], *haben wir [...]* *wie obengescriben verleibgedingt Zulehen gelihen, auch dartzue bestettiget vnnd vnnsern willen vnnd gunst gegeben haben, Leihen geben vnnd bestätten [...]* ^[Nr. 1], *haben wir genediclich bewilligt [...]* ^[Nr. 26] apod. V neposlední řadě lze okrajově doložit slovesa *erzeigen* [věnovat, zaplatit], *verordnen* [nařídít] či dlužnímu úpisu [Verschreibung] jako druhu textu poplatné *verschreiben* [písemně odkázat, upsat, zapsat], př.: *Demnach ertzaig[en] wir Jnen von Newen dise gnad [...]* ^[Nr. 3], *verordnen vnd setzen Jne auch hiemit wissentlich in crafft ditz briefs [...]* ^[Nr. 27], *wir [...]* *haben darawf [...]* *angetzogene haubtmanschaft [...]* *hingelassen vnnd verschrib[en] [...]* ^[Nr. 5] apod. Samotný právní úkon může být fakultativně doprovázen deklarací královské moci [D2b], vyjádřenou slovním spojením *aus königlicher Macht* [z moci královské], př.: *aus Behamischer Kuniglicher Macht* ^[Nr. 5], *Aus Behemischer Kuniglicher macht vnnd Als Furst Zu Glogaw* ^[Nr. 27], popř. obměněně formou *vnd derhalben als Lehenherr vnnd Regierunder Khunig in Behaim* ^[Nr. 1] apod. Právní jádro textu [D3] je na předchozí textový segment navázáno ve většině případů spojkou *also* [tudíž, tedy], popř. spojkami *dass* [že, tedy] či *und* [a, tedy]. Následuje řada obsáhlých rozvitých souvětí s velkým počtem vnořených vět vedlejších, mnohdy s elipsou pomocného slovesa u složených slovesných tvarů (zejm. tvary perfekta a pasiva), vedoucích často ke komplikované orientaci v textu, př.: *[...] also das er bemellte dieselb vnns er Herrschafft Dachaw [...]* ^[Nr. 2], *[...] Also das er vnnd sein erben desselben dorffs Ratiborz [...]* ^[Nr. 11], *[...] Also vnnd in dergestallt, das er [...]* ^[Nr. 27], *[...] Vnnd nachdem wir diser Zeit [...]* ^[Nr. 19], *[...] Vnnd damit Sÿ der dreÿ Zehenhundert vierthalbvnddreissig hungarisch gulden, welche Sÿ [...]* ^[Nr. 26] apod. Případná dodatečná ustanovení [D4] lze ve většině případů chápat jako protiklad v písemnosti uvedených podmínek, často pojišťující alespoň dílčí užívání zastaveného majetku ze strany panovníka, což konečně ústí v následný návrat zástavy do majetku komory po vyčerpání právní plat-

nosti dokumentu [D5]. Tyto dva textové segmenty (pokud jsou případná ustanovení v textu vůbec doložena) jsou spolu obsahově úzce propojené a mnohdy jazykově realizované v rámci jednoho souvětí. Často lze však vypořádat produktivní odporovací spojky *doch* [přece, přeci jen] a *wo aber* [když však] — odkazující právě na případné protislužby či dílčí využívání majetku ze strany panovníka — nebo souřadící spojky *und wann* [a když, tedy], *so* [když, tedy] či časové spojky *bis* [do té doby] a *als dann* [pak teprve]. Dalšími vystupujícími jazykovými prostředky v těchto dvou textových segmentech jsou préterito-prézentní slovesa *sollen* [mít povinnost] a *wollen* [chtít]. Př.: [...] *Doch behallten wir vnns hierJnnen genntzlichen beuor, so wir [...]. Vnnd wie [...]. enndtricht vnnd volligelich betzalt haben [...]* ^[Nr. 5], [...], *doch dergestalt, wann wir oder vnns[ere] erben [...]* ^[Nr. 11], [...] *Wo aber solchs in der selben mutz [!] nit sein möchte [...]* ^[Nr. 3], [...] *dieselben solanng Jnnzehalben [...], bis Jr vmb mergemellt drithalbhundert Schokh Groschn [...]* ^[Nr. 1], [...] *vnnd so er mit todt abgeet, Alsdann sollen seine erben [...]* *vnnd gedachter Hanns Phlueg vnnd seine erben sollen in Zeit Jrer Jnhabung [...]* ^[Nr. 2], [...] *Es solle vnns, auch vnnsern Erben [...], Wir wollen Auch, das [...]* ^[Nr. 24], [...] *So sollen vnnd wellen wir ditz offternanntten Ratmannen [...]* ^[Nr. 26] apod.

Fakultativní subformule *sanctio* se v rámci analyzovaného korpusu o celkovém počtu 27 písemností vyskytuje pouze 3x.³⁵ Obsah sankčních podmínek se přirozeně liší písemností od písemnosti, ovšem zřejmý formulářový rámec této subformule — tedy její úvodní a závěrečná část — je u všech tří textových exemplářů totožný: *sanctio* je uvedeno bez výjimky slovesem *gebieten* [přikázat] v 1. os. pl. přítomnosti ve formě pluralis majestatis a po vyčtení podmínek ukončeno neměnnou formulací *bei Vermeidung [...]* *schweren Ungnade vnd Strafe* [by neupadl v těžkou nemilost a vyvaroval se trestu], př.: *Vnnd gebieten daraufn vnnsern verordennten CamerRätten [...]* *bej vermejdung vnnsrer vnnd vnnsrer nachkhumben, den Kunigen Zu Behaim, Swären vngnad vnnd Straff* ^[Nr. 3], *Gebieten hierauf Allen vnnd Yeden [...]* *bej vermejdung vnnsrerer schwären straff vnnd vngnad* ^[Nr. 8], *Gepieten darauf jetzigen vnnd khunfftigen [...]* *bej vermejdung vnnsrerer Schwären straff vnnd vngnad* ^[Nr. 26].

Formuli *SUBSTANTIA* ve všech případech analyzovaných písemností uzavírá subformule *corroboratio* jmenující prostředky právního ověření dokumentu. Koroborace je uvozena formulací *mit / zu urkund[t] dieses Briefes* [na důkaz ověření listu], jež může stát ve spojení s přívlastky *[ge]treulich* [věrně, věrohodně] a *ungefährlich* [bezelstně, spolehlivě]. Charakteristickým mluvnickým prostředkem této subformule jsou navzájem si konkurující slovesa *besiegeln* [opatřit pečeti] a *verfertigen* [vyhotovit], a to bez výjimky ve tvaru přičestí minulého s elipsou pomocného slovesa, př.: *Ongeuerde mit vrkhundt ditz briefs verfertigt [...]* ^[Nr. 5], *Vngeuerlich mit vrkhundt ditz briefs verfertigt [...]* ^[Nr. 2], *Diß Zu vrkhundt Besigt [...]* ^[Nr. 26], *Alles trewlich vnnd vngeuerlich Des Zu vrkhundt besigt [...]* ^[Nr. 27] apod. Koroboraci může fakultativně uzavírat zmínka o přivěšené pečeti či přitlačeném sekretu, opět doplněná o deklaraci královské moci vydavatele, př.: *mit vnnsrem Kunigelichen anhangenndem Jnsigl* ^[Nr. 1], *mit vnnsrem Kunigelichen hiefurgedrukhtem Secret* ^[Nr. 11] apod.

35 Subformuli *sanctio* lze doložit u textů z 4. 3. 1530 ^[Nr. 3], 20. 5. 1530 ^[Nr. 8] a 26. 3. 1537 ^[Nr. 26].

2.4.2.3 POROVNÁNÍ VNITŘNÍ JAZYKOVÉ STRUKTURY KONCEPTU A PŘÍSLUŠNÉHO REGISTRA

Jako jeden z vhodných metodologických způsobů pro bližší poznání fungování pozdně středověkých a zejm. pak raně novověkých kanceláří³⁶ z hlediska jejich písemné produkce se nabízí vzájemné chronologické lineární porovnání dílčích vývojových stupňů konkrétní písemnosti — v ideálním případě (1) jejího často poznámkami opatřeného konceptu, (2) samotného odeslaného čistopisu a konečně i (3) věrného registra nadále uchovávaného v depozitu expedující kanceláře pro případ potřeby pozdějšího navrácení se k obsahu dokumentu. Bohužel, nalezení všech těchto tří vývojových forem jedné písemnosti je s ohledem na roztroušenost archiválií po tuzemských i zahraničních archivech velmi náročné. Dobové koncepty jsou mnohdy s ohledem na ledabylý rukopis písaře, jím osobitě užívané zkratky i časté a časem zaviněné torzovitě dochování materiálu jen těžko čitelné; ve velké části případů se pak daná forma písemnosti do dnešních dnů vůbec nedochovala, což bádání z pohledu této metodologie znesnadňuje.

V rámci zde analyzovaného korpusu se k písemnosti ze dne 21. 3. 1530 ^[Nr. 4] ve formě registra podařilo nalézt dochovaný, avšak vnějšími vlivy částečně poškozený dobový koncept. Prostřední článek vývoje vzniku písemnosti, tedy samotný kancelářský odeslaný čistopis, se nepodařilo v rámci archivní rešerše doložit. Po prvotní transliteraci konceptu a registra byl proveden výše nastíněný textově lingvistický rozbor vnitřní jazykové analýzy popisující makrokompozici i mikrokompozici obou textů.³⁷ Cílem analýzy makrokompozice je doložení přítomnosti (+) či absence (-) jednotlivých (sub-)formulí a jejich dílčích textových segmentů, jakož i porovnání jejich pořadí v rámci „ideální“ struktury dlužního úpisu jako druhu textu. Rozbor mikrokompozice se snaží objasnit diskrepance v rámci užitých jazykových prostředků u konceptu a registra písemnosti. Výsledek vzájemného porovnání obou rovin vnitřní struktury textu shrnuje následující schéma (obr. 4):

Rozbor vnitřní jazykové analýzy prokázal diskrepance různého rozsahu jak na makrokompoziční, tak mikrokompoziční úrovni. Přestože byly v rámci makrokompozice registra [R] doloženy všechny (sub-)formule a dílčí textové segmenty jako v případě konceptu [K], z pohledu chronologického vývoje písemnosti byly prokázány dvě úpravy. V prvním případě se jedná o textové segmenty popis zástavy [N₁] a vyčíslení zástavy [N₂], které vystupují v rámci registra již odděleně, avšak v případě konceptu je druhý jmenovaný textový segment vnořen do textového segmentu prvního. Druhou odchylkou — ovšem ze strany písaře podchycenou již v rámci sa-

³⁶ Aktový materiál včetně konceptů a register jednotlivých písemností se v našem areálu objevuje převážně až s nárůstem administrativního aparátu v době raného novověku.

³⁷ Analýza cílí výhradně na otázku makrokompozice a mikrokompozice textu z pohledu jeho vnitřní struktury — rozdíly v zápisu jednotlivých slov na úrovni fonografematické tak nejsou zohledněny. Už jen s ohledem na značně rozdílný stav hláskosloví obou textů (ne/provedené asimilace, de/labializace, aspirace apod.) lze ovšem usuzovat, že autory obou textových exemplářů byli dva různí písaři, jejichž jména nám však nejsou známa.

VNITŘNÍ JAZYKOVÁ STRUKTURA		KONCEPT		REGISTRUM		
(1) MAKROKOMPOZICE						
PROTOKOL	intitulatio		+		+	
	inscriptio			+	+	
SUBSTANTIA	promulgatio		+		+	
	narratio	[N1] popis zástavy	+	} [N2] součásti [N1]	+	
		[N2] vyčíslení zástavy	+		+	
		[N3] impuls k právnímu jednání		+	+	
	dispositio	[D1] podnět ke kladnému vyřízení		–		–
		[D2a] právní úkon + [D2b] deklarace moci	[D2a] +		[D2b] –	[D2a] + [D2b] –
		[D3] právní jádro textu		+		+
[D4] dodatečná ustanovení			+		+	
[D5] vyčerpání právní moci listu			+		+	
sanctio			–		–	
corroboratio			+	(záměna pořadí)	+	(záměna pořadí)
ESCHATOKOL	datatio		+	(záměna pořadí)	+	(záměna pořadí)
	subscriptio			(+)		(+)
(2) MIKROKOMPOZICE						
SUBSTANTIA	narratio	[N1] popis zástavy	<i>[...] vnns[er] Sloss vnnnd herrschafft Chadan, [...] als nemlich die Zynß vnnnd geschoff, so [...]</i>	<i>[...] vnnsr Sloß vnnnd Herrschafft Cadann, [...] als nemlich die Geschoff, so [...]</i>		
		[N2] vyčíslení zástavy	<i>[...] Berghrecht vnnnd weingarten Zoll gibt, vischwasser, Lanndgericht, Auch den Schutz, vnnnd vogtschafft [...] S[...] Lebennang vnuerrait einze[...] vnnnd vom Heiligen abent Zw weich[...]hten nach dato negskunfftig ZueZstellen [...]</i>	<i>[...] Perkhrecht von weingarten, zoll, vischwassern, Lanndgericht, vnnnd die Gerung Zum heylligen Abennnd Zum weinnacht[en], Auch den Schutz, vnnnd vogtschafft [...]</i> <i>[...] vnuerRait einzegeben vnnnd nach dato nechstkunfftig Zuetzstellen [...]</i>		
	dispositio	[D3] právní jádro textu	<i>[...] Also das er beruerte vnnsr Herrschafft [...] mit obbemellten Jren nutzungen Ein vnnnd Zuegehörungen [...]</i>	<i>[...] Also das er beruerte vnnsr Herrschafft [...] mit obbemellten Jren Zuegehörung[en] [...]</i>		
		[D4] dodatečná ustanovení	<i>[...] nach Jrem vermögen behuetten, verwaren Vnnnd damit gehorsam vnnnd gewertig sein [...]</i>	<i>[...] nach Jrem vermügen behuetten, verwaren vnnnd vnns damit gehorsam vnnnd gewertig sein [...]</i>		
		[D5] vyčerpání právní moci listu	<i>[...] So er aber mit todt abgeet, {als} Dann sollen seine Erben [...]</i>	<i>[...] So er aber mit todt abgeet, Alsdann sollen seine Erben [...]</i>		
		<i>[...] mit aller Jrer Zuegehörung aller massen, wie die gedachtem Sebastian von d[er] Weitmüll [...]</i>	<i>[...] mit aller Jrer Zuegehörung aller massen, wie d[ie] Sewastian von der Weitmüll [...]</i>			

OBRÁZEK 4. Vnitřní jazyková analýza — porovnání konceptu a příslušného registra

motného konceptu dokumentu³⁸ — je prohození subformulí *corroboratio* a *datatio*, kdy datace měla v konceptu původně předcházet koroboraci. Tato posloupnost byla však ještě v průběhu vzniku konceptu upravena a uvedena do toho stavu, který následně předkládá dochované registrum a který respektuje tradiční dělení písemnosti na hlavní formule PROTOKOL, SUBSTANTIA a ESCHATOKOL.

Z pohledu mikrokompozice textu vykazovaly jazykové odchylky výhradně ty textové segmenty, jež náleží subformulím *narratio* a *dispositio*. Právě to snad svědčí i o takřka unifikovaném formulářovém charakteru úvodní formule PROTOKOL a závěrečné formule ESCHATOKOL, jakož i o tom, že vhodným metodologickým postupem k tvorbě typologie písemné produkce kanceláří pozdního středověku a raného novověku je v rámci konkrétních textových exemplářů popis právě těch centrálních částí textu, které spadají do formule SUBSTANTIA, popř. do jejích dílčích subformulí. V případě zde analyzovaného korpusu se jedná např. o korekturu předložek a spojek,

38 *[...] wie mit anndern vnnsern dergleichen guettern. Vngeuerlich <Dat[um]> Mitt vrkhundt [etc.]. Dat[um] prag 21 tag Marci Anno [etc.] Jm xxx[sten].*

př.: [...] *Bergkhrecht vnnd weingarten* ^[K] / [...] *Perkhrechtt von weingarten* [...] ^[R]; *vom Heiligen abent Zw weich* [...] ^[K] / *Zum heylligen Abenndt Zum weinnacht* [...] ^[R], [...] *So er aber mit todt abgeet, {als}*³⁹ *Dann sollen seine Erben* [...] ^[K] / [...] *So er aber mit todt abgeet, Alsdann sollen seine Erben* [...] ^[R], ale i o doplnění či naopak odstranění vybraných slovních výrazů a o úpravu synonymních slovních párů, př.: [...] *mit aller Jrer Zuegehörung aller massen, wie die gedachtem Sebastian von d[er] Weittmüll* [...] ^[K] / [...] *mit aller Jrer Zuegehörung allermassen, wie d[ie] Sewastian von der Weitmül* [...] ^[R] či [...] *vnns[er] Sloss vnnd herschafft Chadan, [...] als nemlich die Zÿnnß vnnd geschoff, so* [...] ^[K] / [...] *vnns[er] Sloß vnnd Herrschafft Cadann, [...] als nemblich die Geschoß, so* [...] ^[R], apod.

3. ZÁVĚREM

Kulturní i hospodářsko-politické dějiny českých zemí jsou již po staletí pevně spjaty s kulturou německou. S tím pak úměrně souvisí téměř nepřeborné množství německy psaných historických pramenů, které se přímo podílely na formování písemné kultury této proveniencie a které jsou dnes deponovány nejen v českých, moravských a slezských, ale i v zahraničních archivech. Germanistický historiolingvistický výzkum může nabídnout nejen bližší jazykový popis tomuto areálu relevantních německy psaných písemností a přispět tak k výzkumu německého jazyka v českých zemích, nýbrž může stejně tak dobře zprostředkovat i další cenné informace ostatním blízkým oborům, jakými jsou např. obory historie či pomocné vědy historické a archivnictví.

Období po nástupu Habsburků na český trůn v roce 1526 až po vydání Obnoveného zřízení zemského pro Čechy a Moravu v letech 1627/28 lze z hlediska výzkumu německého jazyka kancelářů na území českých zemí považovat za jedno z těch doposud nejméně probádaných. Zde provedený jazykový rozbor vybrané korespondence kanceláře České komory demonstruje příklad lingvistické analýzy archivního materiálu z pohledu textové lingvistiky, a to na úrovni vnější a vnitřní struktury textu.

Z pohledu vnější struktury textu je přiblížena role emitenta, recipienta a funkce zkoumaných textů. V rámci vnitřní struktury se u makrokompozice textu na základě vzájemného porovnání textových exemplářů podařilo sestavit „ideální“ vzorovou strukturu dlužního úpisu jako druhu textu. Ta se odvíjí od struktury (pozdně) středověké listiny a obsahuje tři základní formule PROTOKOL, SUBSTANTIA a ESCHATOKOL. V rámci úvodní formule PROTOKOL jsou doloženy subformule *intitulatio* a *inscriptio*. Závěrečná formule ESCHATOKOL obsahuje subformuli *datatio*, přičemž u odeslaných čistopisů lze s jistotou počítat i s vlastnoručním podpisem vydavatele a zaměstnanců kanceláře v rámci subformule *subscriptio*. Centrální formule SUBSTANTIA se rozkládá do dílčích subformulí *promulgatio*, *narratio*, *dispositio*, fakultativní subformule *sanctio* a závěrečné *corroboratio*. Zásadní pro uchopení a popis dlužního úpisu jako druhu textu jsou dílčí textové segmenty subformulí *narratio* [N] a *dispositio* [D], podávající čtenáři bližší informace k popisu zástavy [N₁], jejímu finančnímu vyčíslení [N₂],

39 Složené závorky označují v rámci paleografické transliterace dodatečně doplnění slova či výrazu do textu.

k impulsu, jenž vedl k právnímu jednání [N3], jakož i k fakultativnímu podnětu ke kladnému vyřízení [D1], k samotnému právnímu úkonu [D2a], často spojenému s deklarací moci [D2b], k hlavnímu jádru textu [D3], k případným dodatečným ustanovením [D4] a konečně k vyčerpání právní moci listu [D5]. Z pohledu mikrokompozice textu se jeví jako jazykově konzistentní subformule *intitulatio*, *inscriptio*, *promulgatio*, *sanctio*, *corroboratio* a *datatio*. Oproti tomu subformule *narratio* a *dispositio* jsou včetně svých dílčích textových segmentů i s ohledem na rozdílný obsah daných písemností jazykově pestřejší. Přesto však vykazují společné znaky na úrovni konkrétních mluvnických prostředků, přičemž právě ty jsou také klíčem pro klasifikaci konkrétního textového exempláře jako druhu textu dlužní úpis.

Vzájemné srovnání dílčích vývojových stupňů konkrétní písemnosti v její úplnosti (koncept — čistopis — registrum) se jeví jako jeden z vhodných metodologických postupů pro poznání fungování raně novověkých kancelářů z pohledu jejich písemné produkce. Porovnání vnitřní jazykové struktury na příkladu konceptu a jemu odpovídajícího registra dlužního úpisu ze dne 21. 3. 1530 prokázalo diskrepance jak na makrokompoziční, tak na mikrokompoziční úrovni textu. Veškeré zde zjištěné zásahy do jazykové realizace písemnosti v procesu jejího vzniku lze klasifikovat jako úpravy stylistické.

LITERATURA

- BINDEWALD, H. (1928): *Die Sprache der Reichskanzlei zur Zeit König Wenzels. Ein Beitrag zur Geschichte des Frühneuhochdeutschen*. Halle an der Saale: Niemeyer.
- BRINKER, K. — CÖLFEN, H. — PAPPERT, S. (2018): *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- BURDACH, K. (1884): *Die Einigung der neuhochdeutschen Schriftsprache*. Habil.-Schrift. Halle: Universität Halle-Tittenberg.
- BURDACH, K. (1893): *Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung*. Heft I. Halle an der Saale: Niemeyer.
- ERNST, P. (2002): *Pragmalinguistik. Grundlagen, Anwendungen, Probleme*. Berlin, New York: de Gruyter.
- FIX, U. — POETHE, H. — YOS, G. (2003). *Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- GANSEL, Ch. — JÜRGENS, F. (2007): *Textlinguistik und Textgrammatik. Eine Einführung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- GUTJAHR, E. A. (1906): *Zur Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache. Studien zur deutschen Rechts- und Sprachgeschichte. Band II: Die Urkunden deutscher Sprache in der Kanzlei Karls IV.* Leipzig: Dieterichsche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher.
- HARTTWEG, F. — WEGERA, K.-P. (2005): *Frühneuhochdeutsch. Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- HEINEMANN, W. — VIEHWEGER, D. (1991): Text, Textsorte, Texttyp. — In: W. HEINEMANN — D. VIEHWEGER, *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 129–175.
- HLAVÁČEK, I. — KAŠPAR, J. — NOVÝ, R. (1988): *Vademecum pomocných věd historických*. Praha: Svoboda.
- JAMAL-ALDINOVÁ, D. (2018): *Die Urkunden Maximilians II. und Rudolfs II. als historiolingvistische Quelle, mit besonderer Berücksichtigung der textologischen Merkmale. Ein Beitrag zur Kanzleisprachenforschung*.

- Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií.
- JAMAL-ALDINOVÁ, D. (2015): *Die Zeit Rudolphs II. anhand der ausgewählten deutsch geschriebenen Urkunden aus den Jahren 1578–1598. Eine historisch-sprachwissenschaftliche Studie.* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií.
- KŘÍŽ, V. (2019): *Zur deutsch geschriebenen Korrespondenz Erzherzog Ferdinands II. von Tirol als Statthalter in Böhmen (1547–1567) aus sprachhistorischer Perspektive.* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií.
- MEIER, J. (2004): *Städtische Kommunikation in der Frühen Neuzeit. Historische Soziopragmatik und Historische Textlinguistik.* Frankfurt am Main: Peter Lang.
- MOUREK, V. E. (1901): *Zum Prager Deutsch des XIV. Jahrhunderts.* Prag: Verlag der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.
- PEŠÁK, V. (1930): *Dějiny Královské České Komory od roku 1527.* Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé. Svazek III. Praha: Ministerstvo vnitra Republiky československé.
- SCHMITT, L. E. (1936): *Die deutsche Urkundensprache in der Kanzlei Kaiser Karls IV. (1346–1378).* Halle an der Saale: Niemeyer.
- SCHUSTER, B.-M. (2012): Textlinguistik. In: A. GREULE — J. MEIER — A. ZIEGLER (eds.), *Kanzleisprachenforschung. Ein internationales Handbuch.* Berlin, Boston: Walter de Gruyter, s. 263–282.
- SKÁLA, E. (1973): O pražské němčině 16. století. *Slovo a slovesnost*, 34, 3, s. 215–223.
- SPÁČILOVÁ, L. (2000): *Das Frühneuhochdeutsche in der Olmützer Stadtkanzlei. Eine textsortengeschichtliche Untersuchung unter linguistischem Aspekt.* Berlin: Weidler.
- SPÁČILOVÁ, L. (2008): Frühneuhochdeutsche Sprache und Einflussfaktoren in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1350–1650. Ein Beitrag zur Sprachgeschichte als Geschichte der Textsorten und Kommunikationsbereiche. In: L. SPÁČILOVÁ — B. GUNSENHEIMER (eds.), *Deutsche Sprache im Wandel der Jahrhunderte.* Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, s. 171–198.
- SPÁČILOVÁ, L. (2013): Historische (Stadt) Kanzleisprachenforschung in Tschechien. Aktuelle methodologische Aspekte. In: A. E. FERENČE — L. SPÁČILOVÁ, *Deutsch als Sprache der (Geistes)Wissenschaften.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 89–104.
- STERZINGER, J. V. (1916): *Enzyklopädisches deutsch-böhmisches Wörterbuch.* Prag: J. Otto.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Adelung, J. Ch.: Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. <https://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/band/bsb00009134> [poslední přístup 12. 7. 2022].
- Grimm, J. a W.: Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. <http://www.woerterbuchnetz.de/DWB> [poslední přístup 12. 7. 2022].

Václav Kříž | Ústav germánských studií, FF UK | nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1

ORCID ID: 0000-0003-3510-8671

vaclav.kriz@ff.cuni.cz